

בינת זקנים

לקחי מוסר ודרך ארץ הנלמדים מפרשת השבוע מחז"ל וזקני הדורות ז"ל

שמות - תשב"ב

וַיְגַדֵּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אַחִיו וַיְרֵא בְּסַבְלֹתָם וְגו' (שמות ב' י"א)

אהבת ישראל - חסד: להיות נושא בעול עם חבירו, ועוזר לו

"וירא בסבלותם", נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם. (רש"י שם). וזהו ממדת החסד, שצריך אדם להתבונן בצרת חבירו - אולי יוכל להושיעו בדבר מה. (החפץ חיים ז"ל - אהבת חסד - פתיחה לעניני מדת החסד).

מהו "וירא"? שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר "חבל לי עליכם! מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט!" והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן.

ר' אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר, ראה משוי גדול על קטן ומשוי קטן על גדול, וכו', והיה מניח דרגון שלו והולך ומיישב להם סבלותיהם, ועושה כאילו מסייע לפרעה. אמר הקב"ה "אתה הנחת עסקיך והלכת לראות בצערן של ישראל ונהגת בהן מנהג אחים, אני מניח את העליונים ואת התחתונים ואדבר עמך!" הה"ד (שמות ג' ד') "וירא ה' כי סר לראות" - ראה הקב"ה במשה שסר מעסקיו לראות בסבלותם, לפיכך "ויקרא אליו אלקים מתוך הסנה". (שמות רבה א' כ"ז).

לפי שנתן נפשו על ישראל, נקראו על שמו, שנאמר (שמות ל"ב ז') "לך רד כי שחת עמך"; והלא עם ה' הם?! הא מה תלמוד לומר "לך רד כי שחת עמך"? לפי שנתן נפשו עליהם, נקראו על שמו. והיכן מצינו במשה שנתן נפשו עליהם? שנאמר "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם". (מכילתא בשלח מס' דשירה פרשה א').

וַיֵּצֵא בָּיּוֹם הַשְּׁנִי וְהָיָה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֹבְרִים נְצִים וַיֹּאמֶר לָרֶשֶׁע לָמָּה תִּכְהָ רָעָךָ (שמות ב' י"ג)

שלום: להשתדל לעשות שלום בין אדם לחבירו

ראוי לאדם כשיראה המחלוקת בין האנשים, שישתדל להמיר המחלוקת והמריבה מביניהם כדי שלא יזיקו קצתם לקצת, וכל שכן כשהיו אלו האנשים מבני עמו. הלא תראה כי משה רבינו ע"ה כשראה שני עברים נצים, השתדל להוכיחם להסיר המחלוקת והמריבה מביניהם. (רלב"ג שמות ב').

בין אדם לחבירו: אפילו אם רק מרים יד להכות חבירו, כבר נקרא "רשע"

אמר ריש לקיש, המגביה ידו על חבירו, אע"פ שלא הכהו, נקרא "רשע" (ופסול לעדות ולשבועה (גליוני הש"ס להג"ר יוסף ענגיל ז"ל - בשם כל הראשונים)), שנאמר "ויאמר לרשע למה תכה רעך"; "למה הכית" לא נאמר, אלא "למה תכה" - אע"פ שלא הכהו נקרא "רשע". (סנהדרין נח:).

משעה שאדם מרים ידו להכות חבירו, אע"פ שלא הכהו, נקרא "רשע". (שמות רבה א' כ"ט).

[כתב הרמב"ם ז"ל (ספר המצוות - לא תעשה ש', וכ"כ בהל' חובל ומזיק ה' ה'): כבר הזהירו מלרמוז להכות, ואפילו לא יכה, אמרו כל המגביה ידו על חבירו וכו'. עכ"ל. ובשלח ערוך (חומ"מ ט"כ א'): המרים יד על חבירו להכותו, אע"פ שלא הכהו, נקרא רשע.]

וַיָּבֹאוּ הָרָעִים וַיִּגְרְשׁוּם וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיֹּשְׁעֵן וַיִּשְׁקֹף אֶת צֶאֱנָם (ב' י"ז)

גמילות חסדים - מדת היושר: לעזור לחלופים ולהצילם מיד עושיהם

"ויקם משה ויושען". ראוי שיתעורר האדם לעזור לחלופים ולהצילם מיד עושיהם, אף שהוא לא נתמנה עליהם לראש. (של"ה שמות דחת"מ).

וַיֹּסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם (שמות א' ה')

יראת שמים - ענוה: לידבק בהקב"ה בכל מצב - לא ירום לבבו אם עולה לגדולה "ויוסף היה במצרים", וכי אין אנו יודעים שיוסף היה במצרים? אלא להודיע צדקו של יוסף, שהיה רועה את צאן אביו, ואע"פ שנתמנה מלך במצרים הוא יוסף בצדקו. (ספרי האזינו פיסקא של"ד).

"ויוסף היה במצרים", אע"פ שזכה יוסף למלכות, לא נתגאה על אחיו ועל בית אביו; כשם שהיה קטן בעיניו מתחילה שהיה עבד במצרים, כך היה קטן בעיניו אחר שהיה מלך. (שמות רבה א' ז').

מכאן ילמוד האדם לידבק בקונו בכל לבו, הן בדלותו ועניותו ושפלותו ולא יבעט, והן בגדולתו שלא ירום ויתנשא, ואדרבה יהיה נכנע ושפל וירבה במצוות. (של"ה שמות - דרך חיים תוכחת מוסר).

וְכֹאשֶׁר יַעֲנֵנו אַתּוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וְגו' (שמות א' י"ב)

אמונה: עצת ה' היא תקום

"וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". בנוהג שבעולם, שכל זמן שמשעבדין באדם, הוא תושש וזרעו מתמעט, אבל כאן "כן ירבה וכן יפרוץ". (מדרש הגדול שמות א' י"ב).

אמר להם האלקים "אני אמרתי לאברהם אביהם שאני מרבה בניו ככוכבים, [דכתיב (בראשית כ"ב י"ז) "כי ברך אברכך והרבה ארבה וגו'"], ואתם מתחכמים להם שלא ירבו (עיין שם במדרש, ד' גזירות שגזר עליהם פרעה למעטן מפריה ורביה); נראה איזה דבר עומד, או שלי או שלכם!" מיד "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". (שמות רבה א' י"ב).

אתה מוצא, ישראל אומרים לפני הקב"ה "רבון העולמים, ראה האיק העכו"ם משתעבדים בנו! אין להם מלאכה אחרת, אלא יושבים ומתיעצים עלינו!" אמר להם הקב"ה "מה הם מועילים? גוזרים עליכם גזירות ואני מבטלן ושוברן", וכו'. "ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היאורה וגו'" (שמות א' כ"ב), ורוח הקודש צווחת (איכה ג' ל"ז) "מי זה אמר ותהי ה' לא צוה", פרעה צוה, ה' לא צוה! אלא "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". (תנחומא תולדות סימן ה').

וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה וְגו' (שמות א' י"ד)

יסורין: תכלית יסורין למרק העוונות - ויש לקבלם מאהבה

"וימררו את חייהם", כבר כתבתי למעלה (פרשת שמות - תורה אור [אות כ'-כ"א]) שענין השיעבוד והיסורין היה לטהר ולזכך עוונות הראשונים (שנתקלקל הבריאה מצד נחש הקדמוני, ולכן ירדו ישראל למצרים לכור הברזל, שפרעה נקרא "נחש", ולטהר את ישראל מזוהמת הנחש היו צריכים לזיכור ולמירוק ע"י עבודת פרך, עיין שם. וע"ע בספר סדר היום - ב"ביאור ענין י' מכות").

וכל ענין מירוקין ששולח הקב"ה, הוא בתורת תשובה - למרק העוונות. (של"ה שמות - דרך חיים תוכחת מוסר).

[כל שהקב"ה חפץ בו, מדכאו ביסורין. יכול אפילו לא קבלם מאהבה, תלמוד לומר (ישעיה נ"ג י') "אם תשים אשם נפשו", מה אשם לדעת אף יסורין לדעת. ואם קבלם, מה שכרו? "יראה זרע יאריך ימים" (שם). ולא עוד, אלא שתלמודו מתקיים בידו, כו'. (ברכות ה). ובתנחומא (יתרו סי' ט"ז) איתא: צריך אדם להיות שמח ביסורין יותר מן הטובה, שאפילו אדם בטובה כל ימיו, לא נמחל לו עבירות שבידו; ובמה נמחל לו? ביסורין. עכ"ל, וע"ש עוד.]

בכלל "אנשי חיל" (שמות י"ח כ"א), שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד גוזל, כענין שנאמר "ויקם משה ויושיען". **מדרש הגדול** דברים א' ט"ו, וכ"כ ברמב"ם הל' סנהדרין ב' ז'.

כבוד שמים: לדאוג ולקנא לכבוד שמים

יתרו, כומר לעבודה זרה היה, וכיון שראה שאין ממש בעבודה זרה, נפרד מעבודתה. קמו העם והחרימו אותו. כיון שראו את בנותיו [שבאו להשקות את צאנו], היו מגרשים אותן, כי בתחילה הם עצמם היו רועים את צאנו (להיותו כומר שלהם) (הסולם). כיון שראה משה ברוח הקודש שעל דבר העבודה זרה היו עושים לו את זה, מיד "ויקם משה ויושיען וישק את צאנם", ונעשה הכל מחמת קנאה אל הקב"ה. **(זוהר שמות דף ג')**.

מעלת הצדיקים: שפע בא לארץ שהצדיק דר בה

כל זמן שהיה משה עומד על שפת הבאר, היו המים צפין ועולין לקראתו; כיון שחזר, חזרו המים לאחוריהם. באותה שעה אמר "אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדור עם אומות העולם". (פ' כראות משה הצלחתו בחוש העין, שעלו המים בזכותו, אז ידע והכיר החסרון שהגיע לישראל בצאתו ממצרים, כי בהיותו שם היו מושפעים בעבורו, ולכן באותה שעה שראה שעלו המים אמר "אוי לי שהנחתי את עמי ובאתי לדור עם אומות העולם", שהשפע יושפע כאן (ולא עוד אלא [להשבט מוסר ז"ל]). **(אבות דרבי נתן פרק כ')**.

[איתא **בבראשית רבה** (ס"ח ו'): בזמן שהצדיק בעיר, הוא זיוה הוא הדרה; יצא משם, פנה זיוה פנה הדרה. עכ"ל. ובספר **נזר הקודש** (שם) כתב ד"זיוה" לענין זכות קאמר, שבהיות הצדיק בעיר הוא מגין בזכותו על כל העיר. ומה שבאמת הצדיק מגין על העיר, היינו מפני שנעשה שם מרכבה לשכינה, ובאור פני מלך חיים וברכה ובא שם שפע הטוב, כנודע. ועל זה אמר "הוא זיוה", שמאיר שם מזיו השכינה, ולכן הוא ג"כ "הדרה" - בהדר הטובה והברכה הבא שמה לרגל השכינה, כאמור. עכ"ל.]

וַיִּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹקִים וַיִּשְׁמַע אֱלֹקִים אֶת נַאֲקָתָם וַיִּגּו' (שמות ב' כ"ג-כ"ד)

תפילה: להתפלל אל ה' בעת צרה, אפילו אם הוא רחוק מן השלימות

ראוי לאדם, כשיצר לו, שיזעק אל השי"ת ויתפלל אליו, כי בזה האופן אולי יראה ה' בעניו וירחמנהו. הלא תראה כי ישראל, עם היותם בלתי שלמים מאד, שמע ה' את נאקתם כאשר זעקו אליו. **(רלב"ג שמות ב')**.

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱלֹקִים מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶּךָ אֶל פְּרַעֲוֹה וַיִּגּו' (ג' י"א)

ענוה: לברוח מן הכבוד

"מי אנכי כי אלך". הנה משה רבינו ע"ה, מבחר השלמים, ראה איך נתרחק מהגדולה וברח מהכבוד, והיה רוצה לחלוק הכבוד לאהרן אחיו. וזוהו יעשו הדייטים כמונו. **(של"ה שמות - דרך חיים תוכחת מוסר)**.

וַיֹּאמֶר ה' לֹו עוֹד הָבָא נָא יָדָךְ בְּחִיקָה וַיָּבֵא יָדוֹ בְּחִיקוֹ וַיּוֹצֵאָהּ וַיְהִי כִּדּוֹ מִצְרַעַת כְּשֶׁלֶג (שמות ד' ו')

כבודם של ישראל: לזוהר בכבוד עם ישראל

נענש משה בצרעת ידו על שאמר על ישראל (שמות ד' ו' א') "והן לא יאמינו". אף שכוננתו היה לשם שמים - לשאול מה יעשה, עכ"ז נענש. ראה עד כמה צריך לזוהר בכבוד ישראל! **(של"ה שמות - דרך חיים תו"מ)**. וילמד זכות ובפרט על כללות ישראל. וראה מה הגיע לישעיה הנביא ע"ה על שאמר (ישעיה ו' ה') "ובתוך עם טמא שפתים" (עיי' במות מט:). ומי שיש לו לב, יחردد על זה. **(חיד"א ז"ל - הגהותיו על השל"ה שם)**.

תְּכַבֵּד הָעֲבֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ בָהּ וְאֵל יִשְׁעוּ בְּדַבְרֵי שְׁקָר (ה' ט')

חשבון הנפש: דרך יצה"ר להטריד את האדם לבלי יחשוב על דרכיו

ענין הזהירות, הוא שיהיה האדם נזהר במעשיו ובעניניו, כלומר, מתבונן ומפקח על מעשיו ודרכיו - הטובים הם אם לא, וכו'. וההולך בעולמו בלי התבוננות אם טובה דרכו או רעה, הנה הוא כסומא ההולך על שפת הנהר, אשר סכנתו ודאי עצומה, ורעתו קרובה מהצלחו. כי אולם חסרון השמירה מפני העורון הטבעי או מפני העורון הרצוני - דהיינו סתימת העיניים בבחירה וחפץ, אחד הוא. וכו'.

ואולם הנה זאת באמת אחת מתחבולות היצר הרע וערמתו - להכביד עבודתו בתמידות על לבות בני האדם עד שלא ישאר להם ריוח להתבונן ולהסתכל באיזה דרך הם הולכים. כי יודע הוא שאלולי היו שמים לבם כמעט קט על דרכיהם - ודאי שמיד היו מתחילים להנחם ממעשיהם, והיתה החרטה הולכת ומתגברת בהם עד שהיו עוזבים החטא לגמרי.

והרי זו מעין עצת פרעה הרשע שאמר "תכבד העבודה על האנשים וגו'", שהיה מתכוין שלא להניח להם ריוח כלל - לבלתי יתנו לב או ישימו עצה נגדו, אלא היה משתדל להפריע לבם מכל התבוננות בכח התמדת העבודה הבלתי מפסקת. כן היא עצת היצר הרע ממש על בני האדם, כי איש מלחמה הוא ומלומד בערמימות, ואי אפשר לימלט ממנו אלא בחכמה רבה והשקפה גדולה. הוא מה שהנביא צווח ואומר (חגי א' ז') "שימו לבבכם על דרכיכם". **(מסילת ישרים פרק ב')**.

כָּלוּ מַעֲשֵׂיכֶם דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ וַיִּגּו' (שמות ה' י"ג)

ניצול הזמן: אי אפשר להשלים חסרון עבודה של העבר

"כלו מעשיכם דבר יום ביומו וגו'", "מדוע לא כליתם חקכם וגו'" (שמות ה' י"ד). כמה מוסר לעבודת השי"ת יש ללמוד מדבריו של זה הרשע! שצריך אדם לראות "דבר יום ביומו" להיות שוקד על העבודה, ותכבד העבודה. וכענין שכתב הרא"ש (הגהות אשר"י בבא מציעא פ"ט סי' ל"ח) במלמד שביטל - שהוא פסידא דלא הדר, כי אם יאמר שרוצה מהיום להגות יום ולילה, זה היה מחויב בלאו הכי. **(של"ה שמות - דחתו"מ)**.

[וגם מבעל מלאכה ואומנות יש ללמוד; לראות שקם בהשכמה ובזריזות להביא טרף לביתו, וקל וחומר למי שיש לו לב לעבוד בוראו, שיעשה כן - להזדרז מאד; דאם להרויח כדי להתפרנס הגוף - ככה יעשה ברצון טוב ובזריזות, כל שכן להתפלל לה' אשר ממנו הכל, וכיצא. **(החיד"א ז"ל - פתח עינים על אבות ד' א')**].

[על כל שעה ושעה, ויום ויום, צריך האדם לחשוב "אם לא עכשיו אימתי" (אבות א' י"ד), דהקב"ה קבע לאדם כל יום ויום מה שעליו להשיג מתורת ה' ועבודתו. ומה שיפתנו היצר שלמחר יפרע עבור יום זה, טעות היא, כי מחר חיוב בפני עצמו הוא, ועת של עכשיו הנחסר לו לא יוכל למלאותו, ורק מיום לערב נמצא בחז"ל (עירובין סה.) זיף ביממא ופרע בליליא. וזהו שדייקה התורה (דברים ד' ט') "זפן יסורו מלבבך כל ימי חייר", וכן נאמר בקהלת (ט' ט') "ראה חיים וכו' כל ימי חיי הבלך", היינו שלא ילך אף יום אחד לבטלה. וכן כתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א' י') מקרא ד"פן יסורו מלבבך כל ימי חייר" (דברים ד' ט'), דלא יבטל מתורת ה' אף יום אחד עד יום האחרון. **(שמירת הלשון ח"ב פרק כ"ח, וע"ש עוד)**].

נִרְפִּים אַתֶּם נִרְפִּים עַל פֶּן אַתֶּם אֹמְרִים נִלְכָּה נִזְבַּחָה לָהּ (ה' י"ז)

עבודת ה': אין חפץ ה' בזבח או בקנס, אלא בעשיית רצונו

"נרפים אתם נרפים על פן אתם אומרים נלכה נזבחה לה". מכאן הוצאתי רמז מוסר בעבודת ה' יתברך, לאותן שמקשרין את עצמם בלימודם ובתפילתם וביתר מצוות, ליתן קנס כן וכך אם לא יעשה כן וכך, שטוב יותר שיעשה הלימוד או המצוה מליתן קנס. וזהו שאמר "נרפים אתם נרפים" - ואתם רוצים לתקן ליתן עבור זה לזבוח לה'; אין חפץ ה' בזבח או בכיוצא בו - שהוא הקנס, רק ללמוד וללמד ולשמור ולעשות ולקיים ולעבוד את ה' באמת ובתמים. **(של"ה שמות - דרך חיים תוכחת מוסר)**.